

במלאת 50 שנה למילחמת האזרחים בספרד מעמיד יגאל תומרקין אנדרטת זיכרון לסולידריות ולתיקווה שחלפו מן העולם

לפעמים רעיון טוב או הברקה כמוהם כתיצירה מוגמרת. ובאמת היה זה רעיון או הברקה מזוהרים להעמיד במקום שבו נהרג החייל הרפובליקאי ליקאי שבתצלומו של רוברט קאפה — אחד התצלומים הנודעים ביותר במאה ה-20 — פסל או אנדרטה כמחווה לסולידריות הבינלאומית כפי שנתגלתה במלחמת האזרחים הספרדית, 1936-1939. כן, וכמוכן גם כמחווה לרוברט קאפה עצמו, הצלם היהודי-הונגרי האינטרנציונאליסט שעשה היסטוריה בעת שצילם היסטוריה בעד עדי שם מצלמתו.

ואיזה עיתוי עשוי היה להיות נכון — ופיקחי — יותר להגשמתו של רעיון מעין זה מאשר יובל ה-50 לסיומה של אותה מלחמה נוראה, שבה מצד או ב-500,000, 700,000 איש, נהרגו וילד את מותם; מלחמה שזכתה בדיעבד לכבוד המפוקפק של היותה מתוארת כ"חורה כללית" לקראת מלחמת העולם השנייה. כי זאת לדעת: מלחמת האזרחים העולמית החלה חודשים ספורים בלבד אחרי תום מלחמת ספרד ב-28.3.39 עם כניעת מרד, מעוזה האחרון של הרפובליקה, ובריחתו של ראש הממשלה הסוציאליסט, הפרופסור לרפואה חיאן נגרין, לצרפת.

ובמחווה של מי מפסלינו ואמנינו יכולה היתה לעלות הברקה נהדרת כזאת, אם לא בזה של המדען שבכולם, האינטרנציונאליסט שבכולם, שיריעותיו בהיסטוריה משתוות רק ליריעותיו בתולדות האמנות.

כמה רגישות, דימון, פיקחות מעשית רכון, אפילו תרבות נפש, הפגין כאן שוב מי שלעיתים קרובות מצטייר בדימוינו — בעיקר למיקרא כיתבי הפלומס שלו — ככירוף אלים שאינו כוחל בשום אמצעי, ובכלל זה ניירטואלס מרוח בטוואה, כדי להיפגע ממבקריו ומאויביו הלאומיים.

וכי איזה אמן מקומי אחר היה זוכר את התאריך

רוברט קאפה

נולד בבודאפשט, הונגריה, ב־22 ב־אוקטובר 1913, בשם אנדרי פרידמן. ב־1931 עזב את הונגריה ועבר לברלין, שבה החל את דרכו המיקצועית כשוליה של צלם. עם עליית הנאצים עקר לפאריס (1933). ב־1936 החל מצלם את מלחמת האזרחים בספרד. נהרג בעל־תו על מוקש במה שהיתה אז הודו־סין ב־25 במאי 1954 והוא בן 41 שנה. ארנסט מינגווי: "הוא היה ידיד טוב וצלם גדול ואמיץ מאוד."

ישראל צוטור

התנדב מארץ־ישראל לשורות "הברי" גדות הבינלאומיות" בספרד ובאוקטובר 1936 כבר לבש את מדי הרפובליקה. נפצע בראשונה בקאסה ד'ל'קאמפן והועלה לדרגת רב־סמל. אחרי התבוסה הצה את הגבול לצרפת ושם נכלא במחנה מעצר. הוגלה לאלג'יר ולאחר נחיתת בעלות־הברית בצפון־אפריקה (1942) חזר לארץ־ישראל דרך מצרים. מן ה"ארץ התנדב למלחמה בנאצים, יצא לבריית־המועצות והתגייס לשורות הדי"וויזיה הפולנית הלוחמת לצד "הצבא האדום". היה בין הכוחות המשחררים את רוסה והגיע עד ברלין. הועלה לדרגת קצונה. חזר לישראל ב־1947 וכיהן כחבר מזכירות לוחמי הבריגדה הבינלאומית. נפטר ב־1976. ב־1966 יצא לאור ספר זיכרונותיו ממאורדי עד ברלין. בהקדמתו של המשורר מרדכי אבישאוול.

ההיסטורי המתקרב? מי מהם היה מתכוונ לקראתו כמשך כמה שנים כדרך שעשה זאת הוא? ומי עוד בקירבנו, מצורעי אינתיפאדה ונגועי כדורי גומי ופלאסטיק מזה, ונכזבי כל חזון וכל חלום החורג מסייסי "ארץ ישראל השלמה", מזה, היה מעז לה עלות על דלישפתיו ביטוי המוכיר ימים טובים / רעים יותר, כגון זה שבכתובת הקרשה לפסל, המתייחס ל"סולידאריות האינטלקטואלית הבינלאומית"?

לא. התשובה היא: רק תומרקין, אחרון האינ־טרנציונאליסטים שלנו שהוא גם הקנאי ביותר להגדרת "המקום" שלו עצמו. ללמדך שוב מה שכבר הורגו אינטרנציונאליסטי יהודי גדול אחר, ז'אן ז'ורס: ככל שיש כאדם פחות אינטרנציונאליסטים כן הוא גם רחוק יותר ממולדתו. ככל שהוא יותר אינטרנציונאליסט — הוא גם קרוב יותר למולדתו.

חר וחלק. כי הסתירה בין אלה השניים — סתירה מצמצמת, מסולפת ומעוותת שעליה אמר נים כמעט כולנו מאז השואה והיא מונחת ביסוד מערכות החינוך והתרבות שלנו, המדיניות שלנו, התיקשות שלנו — היא סתירה מרומה. וביתר הריפות: שקר ואפילו לא קרוש.

שקר או מחלה. וגם שניים אלה אינם רחוקים כל כך זה מזה.

אמרתי פיקחות מעשית ורגישות. על הראי שונה אין צורך להרחיב את הריכוז: האנדרטה של תומרקין היא המעשה הנכון ואף ביותר מבחינת התיקשות והמוניטין הבינלאומיים שפסל ישראלי מסוגל היה לעשותו בשעה זו. כואב לומר זאת, אבל אלף פסלים ואנדרטות בגבול "הקו הירוק" או בגנות הרדיפה והריכוז של תושבי ה"שטחים" לא היו מסוגלים להשתוות לו ברושם שיתורו אחרים. ורושם פירושו גם אפקטיביות. ואשר לרגישות — מי עוד היה זוכר, בהקשר זה, את ישראל צוטור, אותו "יהודי קטן מיקשר אל", בוגר שדות הקטל של לאס רוזאס, קאסה ד'ל'קאמפן, בני קאסיס, קינטו וטראגונדה, שכתב ספר עברי על תוויות מלחמת־ספרד שלו והיה מסתובב בכתבי־הקפה של צפון תל־אביב בשנות ה־60 ומציע למכירה את ספרו, שאותו הוציא על חשבונו. כהוצאת המתבר.

תומרקין מספר שהוא עצמו — וכמוהו גם שלמה שבא שהיה מקניט־מאהבה את סוס הקרב בות הקומוניסטי הפאתטי — רכשו עשרות עותקים של הספר, ממאורדי עד ברלין שמו, כדי לחלק לירידיהם. עכשו נקשר שמו של אותו מתגרב ארץ־ישראלי אלמוני־כמעט בשמו של אחד המפורסמים בצלמי כל הזמנים, ושמות שני הם נקשרו לבלי הפרד בזיכרה של מלחמה אשר 3000 יהודים מכל רחבי העולם 3000 מיהודי היישוב הבריטי־ישראלי הקטן של אותן שנים רחרי קות השתתפו ב"בריגדות הבינלאומיות" שלה. ואלה כאלה העלו בלב את זכר אותה סולידריות בינלאומית שכמרומה שלא נותר ממנה שמץ במי קומותינו, אם אין מעשקשים להזכיר בהקשר זה את אייבי נתן בעל הכוונות הטובות.

רשות הריכוז ליגאל תומרקין:

העמדת את הפסל (ותומרקין רוחה את הכינוי שלי: אנדרטה; דומה שמים רבים חלפו בירקון או כפישון עד שהמילה אנדרטה תטהר מן הסיגים שדבקו בה באחרונה — לא לגמרי שלא בצדק — בעיקבות סיפורו של אדם ברוך על יחאל שמי — ג'ו) כפובליאנקו, עירישה בת 15,000 תושבים בפרובינציה שמצפון לקורדובה. כאן צולם, ב־1936, צילומו המפורסם של קאפה: החייל המח — צילמו של חייל ה"מונצח" עליידי המצלמה בדיוק ברגע שבו חודר לליבו כדור־הרובה המפלה אותו (יש כופרים הטוענים, אגב, כי קאפה "ביים" את הסצנה. שאם לא כן, כיצד תסביר את העובדה שבארכיוונו נמצאו 4-3 ואריאציות שונות שלה...). כאן, באיור זה, חודר סרבות קשים במיוחד בין הפאלאנחות של פראנקו לבין הצבאות הרפובליקאיים הנאמנים לממשלה. עובדה היא, שהעיר

רוברט קאפה: חייל נופל, ספרד, 1936

יגאל תומרקין: מחווה לקאפה, פוזו בלאנקו, 1989

— בעזרת שני פועלים אנדלוסיים, פפה רודריג, שהועמדו לרשותו עליידי עיריית פוזובלאנקו — להקים יצירה מונומנטלית מעין זאת בפרק זמן קצר כליכך (שישה ימים בלבד) מסביר הפסל בכך שעברו יום ולילה, וכן בכך שהגיע לספרד לאחר שכבר בנה מאקט (רגם) ושתי ואריאציות קודמות של "מחווה" לרוברט קאפה. האחת, בגובה אדם, כשליש מן הגובה של אחותה שבספרד, שמורה בארץ, ואילו השנייה — באותו גובה אבל לא באותו אורך — ניצבת כפן סטייט יוניברסיטי, האוניברסיטה של מדינת פנסילבניה, בפילדלף, פיה. קודם לכן הוצגה במוסאון היהודי בניו־יורק. היוצאת הקתה מומנו עליידי פטרון האמנות היהודי־אמריקאי פיליפ ברמן שגם תרם את הפסל לאוניברסיטה האמריקאית.

הרעיון להקמת הפסל באתר ההיסטורי אמנם היה של תומרקין אבל מי שתיווך בינו לבין ה"שילטונות הספרדיים היה שגריר ישראל בספרד, שלמה בך־עמי, שתומרקין מכיר לו תודה על כך. במסיגרת ביקורו הנוכחי בספרד, נפגש תומרקין במאריד עם שרה־תכנית הסוציאליסטי של ספי רד, הסופר הנודע חורחה ספרון (מחבר התסי ריטים לז' 2 — על רציחתו של היווני לאמי בראקיס בידי הקולונלים — וכן לסיורו של אלן רנה העוסק בלוחמי חירות ספרדים גולים בצרפת המסרבים להכיר בכך כי "המלחמה נגמרה"). סמי פרוז הודה לו במילים: "נושא אמיץ — ותודה רבה".

כדי להבין את המילים, נושא אמיץ, מסביר האמן, יש לדעת כי אמני ספרד בתקופה שלאחר שנות הריכוז של פראנקו מבקשים לשכוח ולהשיח כיח את זכר התקופה שהמיטה קלון, לדעתם, על עמם ועל ארצם. "שום פסל או ציור ספרדי לא ייגע כיום בנושא מלחמת־האזרחים". מסתבר שהספרדים אינם מעוניינים ב"יד ושם" לשואה שלהם. יוצאים מכלל זה הסוציאליסטים והקומוניסטים המודרניים, בין השאר, גם עליידי מניעים פוליטיים, כולל המחלוקות שביניהם. ואכן, להו ציא ה"גריניקה" של פיקאסו וסידרת עבודות של האמריקאי רוברט מאת'רוול, "אלגיה למלחמת־האזרחים", כמעט שאין אמן בעל שיעור־קומה

הקטנה עמדה במשך שלוש שנים בפני הסתערויות תיהם החוזרות של המורדים ורק נפלה בירייה בשנתה האחרונה של הרפובליקה.

האיזור שבו שוכנת העיר הוא איזור הררי. ה"עיר עצמה ממוקמת על רמה בגובה 650 מטרים מעל פני הים, בנוף המצטיין באופקים פתוחים למרחק מכל עבר. פיסלו של תומרקין מוצב במ"קום הגבוה ביותר באותה רמה, כ־50 מטרים מעל העיר, כך שהוא נראה עד למרחק 4-3 קילומטרים. מול הרמה מתמסכת שלשלת ההרים שמתחתיה, בעבר השני, קורדובה. הרם הגבוה ביותר הוא ה"צ'מורה", פיסגת הר המעפיל עד לגובה 950 מטרים מעל פני הים. שם ישבו הכוחות הפאשיסטיים. פוזובלאנקו הרפובליקאית הופצה פעמים רבות עליידי המוטוסים הנאציים. מאות אנשים נפלו כאן בקרבות וכמעט שאין בית שלא נפגע. את המתים לא היה צורך — וזמן — לקבור. סחף הקרקע כיסה עליהם וקבר אותם מתחתיו. איכרי האיזור מספרים עד היום, שהיו עובדים ורואים נעלי הרוג מבצבצות מתוך האדמה, בעוד הגוויה מכוסה באדמת־סחף הררית שנשטפה בורמי המים היורדים מן ההרים לערבות השחונות שכמעט איי נן יודעות טעם גשם.

פסל החייל המח מתנשא לגובה של כחמישה מטרים והוא ניצב במרכז מישטח משולש שרובץ כולו בשיכרי וחלוקי אבן שחם (גראניט) מקומי. תומרקין מסביר כי לא רצה להעמיד אותו על כן או בימה (פרסטאל). הפסל עשוי לוחות פלדה בעובי 45 ו־55 מ"מ ומחובר אליו צמד גלגליות מאולתרות העשויות גרוטאות מתכת של פסייבר־זל וגלגלי קרונות רכבת שאותם מצא תומרקין באיזור וומנס — ימי מלחמת־האזרחים עצמה ועוד קודם לכן. ישן וחדש. זכר לחורבן.

את הלוח הגזור המייצג את דמותו של החייל צבע תומרקין בצבע ארום לאאחיר. הכוונה לה שיש מישחק גוונים משתנה בשעות היום השונות. גם היצירה (מלשון צל) שעל הקרקע מתחלפת עם השנויים בעוצמת אור השמש. הפלונטר של פטי וגלגלי הרכבת מחובר לפסל עליידי כבל היוצא — סימלית — מן הנקודה שבה פגע הכדור בליבו של הלוחם. את העובדה שעלה בידו